

WALVISSTRANDINGEN IN NOVEMBER 1994 INVASIE VAN POTVISSSEN

Chris Smeek & John Van Gompel

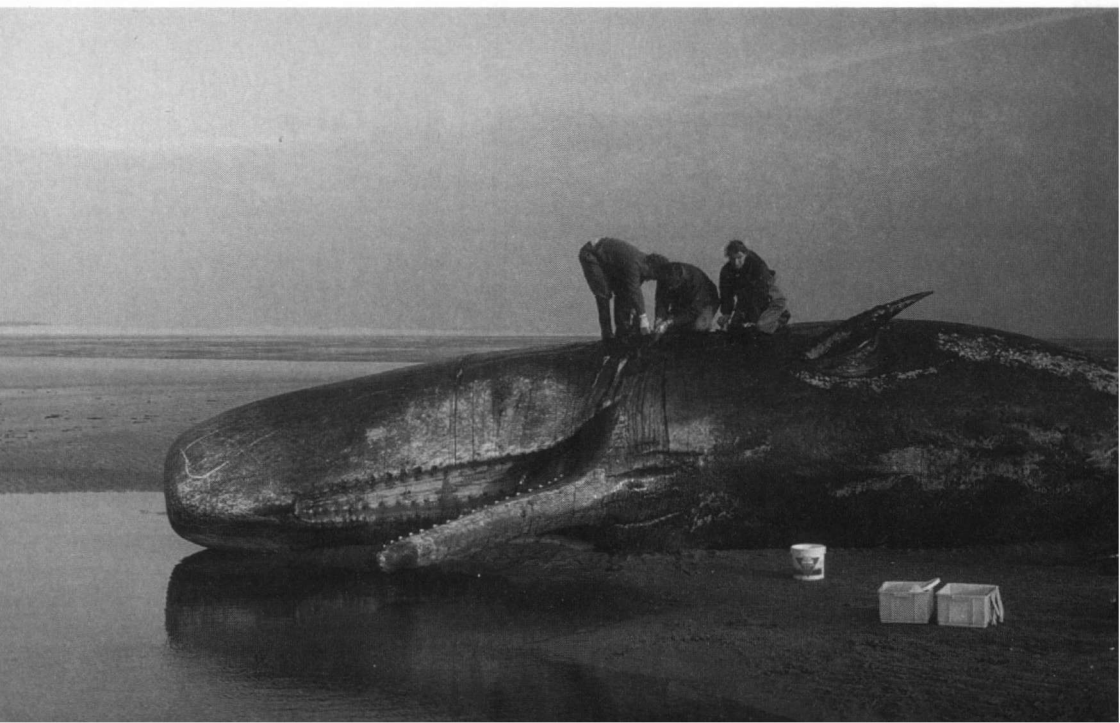
Grote walvissen zijn een zeldzaamheid langs onze kusten. De Noordzee is er te ondiep voor. Maar afgelopen november was het goed raak: zes of zeven strandingen van potvissen, en één van een dwergvinvis. Het betekende hard werken voor de 'walvisbergers'.

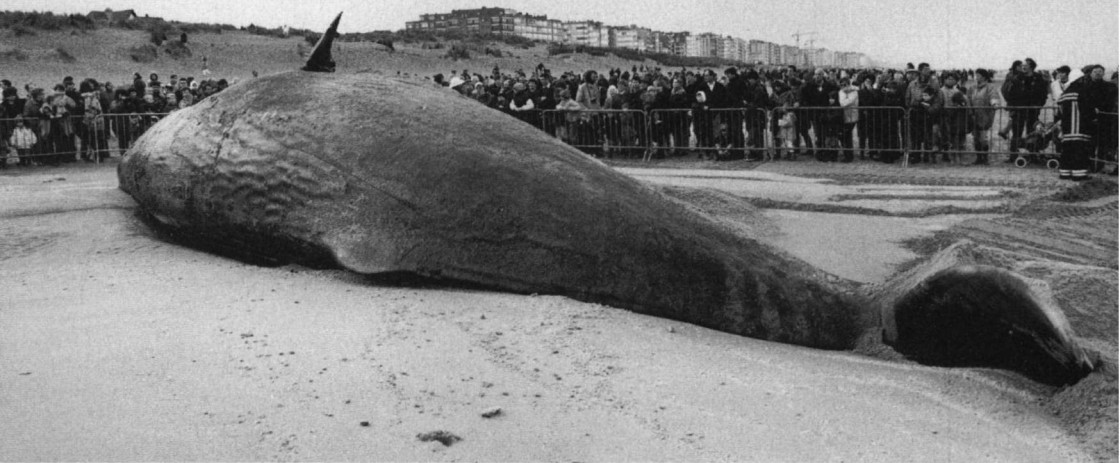
Het begon met de melding van een 'walvisachtig dier', gezien op 3 november op een zandplaat in het Amelander Gat, tussen Ameland en Terschelling. Wat het was, kon niemand vertellen; de lengte werd geschat op 8 tot 10 meter. De volgende dag begaf een ploeg van het Leidse museum zich naar de plaats des onheils, aan boord van de 'Krukel', de boot van NBLF, met schipper J. Smit en zijn bemanning. Alras bleek dat het ging om een forse potvis (14,4

meter), met een geschat gewicht van 30 tot 35 ton. Het dier was nog vers. Een waarneming van 2 november door een medewerker van Rijkswaterstaat Ameland zou erop kunnen wijzen dat de potvis op 2 november nog leefde, maar zeker weten we dat niet.

Daar het museum in 1990 reeds een potvis van Terschelling had geborgen (Smeek & Addink 1990), was goede raad duur en berging nog duurder. Uiteindelijk besloten we het dier te gunnen aan het Fries Natuurmuseum te Leeuwarden. De directeur, Harry Wijnandts, slaagde erin binnen een dag de nodige gelden en manschappen bijeen te brengen en op 5 november werd

Medewerkers van de universiteit van Groningen verwijderen het linker oog van de potvis van het Amelander Gat, 4 november 1994. Let op de gaten in het verhemelte, waarin de tanden van de onderkaak vallen. *Foto Chris Smeek*

De stranding van potvissen bij Koksijde trok veel bekijks. Foto Martijn de Jonge

de potvis naar het strand van Ameland gesleept, waar het ontleden kon beginnen. De veterinaire medewerkster van de Zeehondencrèche Pieterburen, Lies Vedder, leidde de sectie, de Leeuwarder preparateur Christiaan Walen de sloopwerkzaamheden. Met hulp van mensen uit Leeuwarden, Pieterburen, Emmen en Ameland was de klus in enkele dagen geklaard. De Leidse flensmessen, nog afkomstig van onze laatste walvisvaarder, de 'Willem Barendsz', kwamen daarbij goed van pas. Het skelet zal straks pronken in het Fries Natuurmuseum en ook in Emmen en op Ameland tentoongesteld worden. Het dier was duidelijk jonger en minder zwaar dan de potvis van Terschelling, maar in beide gevallen ging het om een nog niet (geheel) volwassen mannetje.

Eveneens op 3 november zijn er nog één of twee potvissen gestrand bij het Duitse waddeneiland Baltrum. Eén daarvan, die nog leefde toen hij vastliep, is naar de wal gebracht. Het andere dier is niet meer teruggevonden. Mogelijk is deze potvis weggespoeld of weggezwommen. Verder strandde er op 10 november een (dode) potvis van 15,8 m bij Whitby in North Yorkshire, Engeland. In dezelfde periode zou er ook nog één in de Deense Waddenzee zijn gestrand.

België

Maar het ergste moest nog komen. Vroege wandelaars op het strand van Koksijde, op vrijdagmorgen 18 november, konden hun ogen nauwelijks geloven: over een afstand van een paar honderd meter lagen drie kanjers van

potvissen. De potvis is bij de plaatselijke bevolking goed bekend, want precies op dezelfde plaats strandde er ook één op 12 februari 1989. Tienduizenden mensen kwamen het dier toen bekijken. Ditmaal lagen er drie potvissen. Uit de gaafheid van de lichamen kon worden afgeleid dat ze waarschijnlijk nog leefden toen ze met het hoogtij van de vorige nacht strandden. In de vroege namiddag werd nog een vierde exemplaar opgemerkt dat voor de kust dreef, een paar kilometers oostwaarts. Dit dier werd te Lombardsijde naar het strand gesleept.

Over de stranding van deze vier potvissen, het mediagebeuren dat er rond opgebouwd werd, de naar schatting 300.000 kijklustigen tijdens het weekend en de verkeerschaos die dit alles veroorzaakte, de tevreden horeca, het getouwtrek tussen de plaatselijke burgemeester en de wetenschappers, over dit alles zou een boek vol kunnen geschreven worden. Maar hier willen we het vooral over de biologische kant van de waarnemingen in de Noordzee hebben.

Leefwijze

Een eerste vaststelling is dat alle vijf potvissen subadulte mannetjes waren, in lengte variërend van 13,8 tot 14,8 meter. Dit komt overeen met een leeftijd van ongeveer 25-30 jaar. Strandingen in de Noordzee betreffen bijna altijd solitaire mannetjes. Potvissen leven in groepen en de jongere mannetjes gaan, als ze opgroeien, over grote afstanden zwerven. Ze komen daarbij

Eén van de potvissen van Koksijde. De punt van de onderkaak is afgezaagd door souvenirjagers. *Foto John Van Gompel*

ver buiten het gewone verspreidingsgebied van wijfjes met jongen. Onze potvissen komen uit de wateren ten westen van Spanje en Portugal of van nog verder weg en zwerven uit over de noordelijke Atlantische Oceaan. 's Zomers zitten ze noordelijker dan 's winters, maar een duidelijk trekpatroon lijkt er niet te zijn. Behalve deze jonge mannetjes zwerven ook zeer oude stieren over grote afstanden rond, tot in de arctische wateren.

De dieren in Nederland en België waren nog vrij jong en zullen op weg zijn geweest naar meer zuidelijke contreren. Gewoonlijk loopt de 'trek' door diep water (1000 meter of meer) ten westen van Shetland, de Hebriden en Ierland. Het gebeurt echter wel eens dat zo'n groep in de Noordzee terecht komt. Wat hiervan de oorzaak is, weten we niet. Verlaten ze de Noordzee niet tijdig, dan raken ze in moeilijkheden. Vooral de zuidelijke Noordzee is veel te ondiep voor potvissen. Hier kunnen ze niet genoeg van hun voornaamste voedsel, inktvissen, vinden. Waarschijnlijk verzwakken de dieren hierdoor en treden er stressverschijnselen op. Als ze in deze omstandigheden in de ondiepe kustwateren met hun zand- en modderbanken, ingewikkelde zeega-

ten en grote tijverschillen terechtkomen, raken ze mogelijk gedesoriënteerd, waardoor ze stranden. In dit opzicht is illustratief, dat alle strandingen in België in deze eeuw plaatsvonden op het strand tussen Oostduinkerke en De Panne, over een lengte van slechts 15 kilometer. Het is duidelijk dat de nabijheid van de 'Vlaamse Banken' hier een rol in speelt. Deze zandbanken vormen blijkbaar een echte val voor grote walvissen. Wat er zich echter precies afspeelt bij (bijna-) strandingen van potvissen, en hoe de recente strandingen met elkaar in verband staan (als dat al het geval is), zullen we wel nooit te weten komen.

Potvisgroepen

Uit het overzicht van alle waarnemingen en strandingen van meer dan één potvis tegelijk in de Noordzee (Smeenk & Addink 1993) blijkt dat de strandingen van november 1994 niet alleen staan: het is de 22ste gedocumenteerde groepsstranding of groepswaarneming sinds 1577. Opzienbarende jaren waren vooral de winter van 1761/62, toen er minstens 25 potvissen bij de waddeneilanden werden gezien. In de periode december-maart spoelden er 12 of 13 dieren aan, in Duitsland, Nederland en het huidige België. Andere jaren met spectaculaire potvisstrandingen waren 1577 (Nederland), 1723 (Elbmond),

1763/64 en 1788 (allebei Engeland). Waarschijnlijk zal het huidige seizoen ook als een spectaculaire winter de boeken ingaan: het laatste nieuws is dat er op 7 december een groep van elf potvissen levend gestrand is op het eiland Sanday, Orkney-eilanden. De volgende dag waren ze allemaal dood. Ook hier ging het om een groep mannetjes. En het allerlaatste nieuws is de stranding van drie nog levende potvissen, ruim 15 m. lang, bij Scheveningen, op 12 januari 1995. Zie voor verdere bijzonderheden over oude potvisstrandings het boek van Sliggers & Wertheim (1992), waarin ook veel over de leefwijze van de potvis staat.

'Orkney-connection?'

De eerste waarneming (in 1993) van potvissen in onze streken viel op 6 april. Toen werd een groep van zes potvissen gezien bij de westpunt van Ameland (Smeenk & Addink 1993). Die zaten bijna aan de grond, maar zijn toch weggezwommen en we hebben niets vernomen van een stranding. Dit bewijst, net als verschillende berichten uit het verleden, dat het met zulke verdwaalde potvissen niet altijd fataal

afloopt. Er is een mogelijkheid dat dit dezelfde groep was als de zes potvissen, die op 25 maart 1993 met mensenhulp was ontkomen uit een baai in de Orkney-eilanden. Die potvissen ontkwamen doordat ze langzaam opgedreven werden door een cordon van 17 boten. Opvallend was de sterke kuddegeest in de groep. Toen het vijf van de zes dieren gelukt was te ontsnappen, wilde de zesde uit alle macht volgen.

Toen er sprake was van strandingen van vijf of zes potvissen op de kust van België tot Duitsland, hebben sommigen verondersteld dat ook deze dieren nog dezelfde groep vormden als die van de Orkneys. Ze zouden dan echter ruim anderhalf jaar in de Noordzee hebben moeten rondzwerven, zonder dat er waarnemingen bekend zijn geworden. Maar nu er intussen nog meer potvissen in de Noordzee gestrand zijn, is het leggen van verbanden tussen de waarnemingen een hachelijke zaak geworden: kennelijk zwerven er meer groepen rond.

De onderkaak van een intacte potvis bij Koksijde.
Foto Martijn de Jonge

De strandingen in november van dit jaar zorgden in elk geval weer voor raadsels. Eén daarvan is, dat de potvis van het Amelander Gat grote hoeveelheden inktvissnavels in zijn maag had. Dit wijst erop dat hij nog niet zo lang geleden goed gegeten had, maar het is onbekend hoe lang die hoornachtige snavel in de maag blijven zitten. In elk geval kan hij niet erg lang in de Noordzee hebben gezworven voorafgaand aan zijn stranding, omdat zulke inktvissen niet in de Noordzee voorkomen; daarmee is de 'Orkney-connection' voor dit dier al onwaarschijnlijk geworden.

In deze eeuw is het acht keer eerder voorgekomen dat potvissen op de Nederlandse en Belgische kust zijn gestrand: 1937 (Terneuzen, 2 stuks), 1953 (Texel), 1954 (De Panne), 1970 (Scheldemonde), 1979 (Egmond), 1989 (Koksijde), 1990 (Terschelling) en 1991 (Koksijde, weer weggezwommen). Behalve aangespoeld, worden potvissen ook wel eens zwemmend waargenomen in de Noordzee (zie voor een overzicht Smeenk & Addink 1993). Op de potvis van Texel na, die in juli aanspoelde, vallen alle strandingen en waarnemingen in de periode november tot en met april.

Vinvissen

Het bleef in het najaar van 1994 niet bij potvissen. Op 18 september werden resten, namelijk lange lapen huid, gevonden van een vinvis op het strand van Wenduine. De keelgroeven in de huid waren meer dan tien meter lang, wat erop duidt dat het hier om een gewone vinvis kan gaan. Waar de resten vandaan kwamen, weten we echter niet.

Op 25 november strandde een levende dwergvinvis op Walcheren. Het was een jong dier van 4,53 meter lang. De 'Terugduwers' van het Dolfinarium en de Zeehondenrecreatie konden niets uirichten en het dier stierf spoedig. Het was sterk vermagerd en vermoedelijk nog niet gespeend. Dwergvinvissen komen de laatste jaren weer in behoorlijke aantallen voor in het noorden van de Noordzee, net buiten de Nederlandse wateren. Vroeger zaten ze ook dicht onder onze kust. Nederland telt in deze eeuw dertien strandingen, waarvan de meeste in de twee wereldoorlogen, toen er nogal wat dieren op mijnen liepen. Op de Belgische kust is de soort slechts eenmaal aangetroffen, in 1931 (De Smet 1974). Wie weet,

Voor onderzoek aan gestrande walvisachtigen is het van belang dat elk dier zo spoedig mogelijk via onderstaande telefoonnummers wordt doorgegeven. Ook meldingen van rotte karkassen zijn welkom; vaak is daaraan nog van alles te zien. Geprobeerd wordt zo veel mogelijk exemplaren te bergen en nader te onderzoeken.

Nederland: Chris Smeenk of Marjan Addink, Nationaal Natuurhistorisch Museum, telefoon: 071-162611 of 143844 (NL). Buiten werktijd: telefoon 071-175066 (NL).

België: John Van Gompel, 050-415541 (B).

breidt de dwergvinvis zich in de toekomst tot in onze wateren uit. De walvisfauna van de Noordzee blijft een spannende aangelegenheid.

Literatuur

- Sliggers, B.C. & A.A. Wertheim (red.), 1992. 'Op het strand gesmeten'. Vijf eeuwen potvisstrandingen op de Nederlandse kust. Walburg Pers, Zutphen.
- Smeenk, C. & M.J. Addink, 1990. De potvis van Terschelling. Zoogdier 1(2): 18-23.
- Smeenk, C. & M.J. Addink, 1993. Sighting of a group of sperm whales *Physeter macrocephalus* in Dutch waters, with historical notes and the possible Orkney Connection. Lutra 36: 25-29.
- Smet, W.M.A. De, 1974. Inventaris van de walvisachtigen (Cetacea) van de Vlaamse kust en de Schelde. Bulletin Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Biologie 50(1): 1-156.

Chris Smeenk, Nationaal Natuurhistorisch Museum, Postbus 9517, NL-2300 RA Leiden. John Van Gompel, Koninginnelaan 40, B-8370 Blankenberge.